

Ennek a szigeten úgyszintén mindig maffia-búze van.

A maffia gazdasági potenciálja így nőtt egyre nagyobbra, és ezért a potenciálért, a gazdasági hatalom és befolyás ellenőrzési jogáért fellángoltak a családok, a csoportok, a cosca-k közötti háborúk.

Az olasz és közelebbről a szicíliai társadalomban is erőteljesebbé vált a maffiaellenes mozgalom, az az igény, hogy a maffia hatalmát végre-valahára megtörjék. A maffia rémtetteiről tengernyi jelentés, vizsgálat készült, és el kell ismerni, megmutatkoztak a maffiaellenes küzdelem eredményei. Több vezető a csúcsokról rács mögé került. Bizonyos vallomástevők egyenesen Giulio Andreottit, Itália hétszeres miniszterelnökét is célba vették. Andreotti védekezik, tagad. A kör, úgy tűnik, bezárult.

A Kennedy-gyilkosság

Ezek a legújabb fejlemények, amelyek a vizsgálódás, a kétely megfontolásait éltetik, és nemcsak a maffiával kapcsolatban, hanem a gazdasági, társadalmi és politikai hátteret illetően is. Az elemzés távolról sincs kimerítve. Hatványozottabban érvényes ez a maffia amerikai válfájának vonatkozásában, egészen konkrétan John F. Kennedy meggyilkolása körülményeinek újra-gondolása tekintetében. Ronald Goldfarb, egykori igazságügy-minisztériumi tanácsos új könyvének – „Tökéletes bűnözők, tökéletlen hősök” – tézise nem más, mint az, hogy a dinasztiaalapító Joseph Kennedy vagyonát és szerencséjét a szesztilalom idején gyümölcsöztetett maffiakapcsolatainak köszönhette. John fiát a maffia segítette elnökké választani, Robert a maffiával próbálta megöletni Fidel Castrót, míg nem e kapcsolatok elkendőzésének érdekében szét kívánták volna zúzni az alvilági szervezetet, de ez a visszájára fordult, és a maffia bosszút állt.

A könyv szerzője Robert Kennedy minisztersége alatt volt tanácsos, és közelről látta, ismerte az eseményeket, könyve dokumentumokon nyugszik – ezekkel a szavakkal tudósította lapját Ennio Caretto, a Corriere della Sera washingtoni tudósítója, a lap 1995. december 23-i számában.

PANKOVITS JÓZSEF

TÖRTÉNELEM AZ ISKOLÁBAN

Szovjet zóna és proletárdiktatúra

1945–1990

A volt szovjet zóna országainak történetét, egyes eseményeit és azok mozgatórugóit csakis akkor érthetjük meg, ha azokat beillesztjük a volt szocialista tábor egészének történelmébe. Csakis így értékelhetjük, minősíthetjük az egyes államok, pártok vezetőinek cselekedeteit. Ebből az alapelvből kiindulva javasoltuk: nemzetközi együttműködésben induljon meg a volt szocialista országok történelmének összehasonlító kutatása. A Budapestre összehívott nemzetközi konferencia (1996. február 16–18.) bevezető előadását és három magyar hozzászólás szövegét közöljük az alábbiakban. A tanulmányok talán több elméleti kérdést, kutatási megfontolást tartalmaznak, mint a História-szövegek általában. Mégis közreadjuk azokat, mivel a tanártársadalom elsősorban az elmúlt fél évszázad történelmének oktatásához kér segítséget. És közreadjuk azért is, mert őszintén kívánjuk feltárni a közönség előtt: mi az, amit e korszak történelméből ismerünk és mi az, amit még nem. Őrni kívánjuk nemcsak a kutatást, de a társadalom egészét is, hogy elszívetett általánosításokkal történelmi összefüggéseikből kiragadva ítélkezze másokról, önmagáról.

Első témakör

Megszállási zónából „szocialista rendszer”

a) Az importált politikai modell. Az 1948–1990 között fennállott „európai szocialista országok”-nak nevezett állami és politikai közösség egyik jellemző sajátossága volt: a Szovjetunió által felszabadított és megszállt területeken egy ideológiai-lag azonos alapállású politikai rendszert vezettek be. Ugyancsak a térség politikai rendszereinek sajátossága: e rendszerek nem az egyes országok vagy a térség szerves fejlődésének eredményeként alakultak ki, hanem a Szovjetunióból importált politikai modellt képezték, és a rendszert a helyi társadalom mindvégig a Szovjetunió által bevezetett uralmi rendszernek tekintette.

A politikai rendszereknek ez a sajátossága – hogy ugyanis egy időben megszállási zónaként és egy történelmileg elfogadtatni kívánt társadalmi formációként (szocializmusként) üzemeltették – meghatározta a tábor egészének történelmét.

b) A Szovjetunió és az egyes államok viszonya. Az egyes államokban végbe ment fejlődést mind a politikai intézményekben, mind a gazdaságban, mind a társadalmi élet egyéb területein alapvetően határozta meg a Szovjetunió álláspontja. Ez a tény már a maga korában is közzismert volt. A Szovjetunió és az egyes szocialista országok közötti viszony azonban részleteiben még nem ismert. A kezdeti kronológiai adatfeltárások még csak esetlegesen mutatják meg, mely területen és milyen jellegű politikai akciókban érvényesült ez a moszkvai kézi-vezérlés. Az is csak általánosságban ismert, hogy Moszkva közvetlen irányító szerepe 1945–1990 között mennyiben változott.

Az irányítási formák történelme az 1949 utáni évtizedekben is feltehetően szakaszolható: függött a Szovjetunió belső fejlődésétől (pl. az 1949–1968 közötti időszak közvetlenebb irányítási formákat mutat, az 1968–1985 közötti a status quo politikájával jellemezhető, míg az 1985–1990 közötti évek a direkt irányítás abroncsainak bomlási ideje).

De nem ismerjük azt sem pontosan, hogy melyik országban és milyen igazgatási területen érvényesült a direkt irányítás politikája. A kezdeti összehasonlító kutatások arra mutatnak, hogy bizonyos időszakokban totális módon kiterjedt nemcsak a politikai intézményrendszer, de a gazdaság és a kulturális propaganda részleteire is (1949–1953). Azután 1968 után, a status quo politikájának idején részben visszaszorult a kulturális-tudományos és ideológiai életből és részben a gazdaságirányításból is. Egyes országok esetében (pl. Lengyelország, Magyarország, Románia) bizonyos időszakokban engedményeket tett a Szovjetunió a „külső elzárkózások” tekintetében is.

Kérdés: Mennyiben eredeztethetőek a helyi társadalmi-politikai élet egyes akciói a Szovjetunió közvetlen irányításából? (Például: a kollektivizálás üteme, perek, törvénytelenségek, a kulturális-ideológiai „azonosságok” stb.)

c) Az egyes államok nemzetközi és belpolitikai mozgásteret. A kezdeti összehasonlítások arra mutatnak: a Szovjetunió közvetlen irányító szerepének lazulása idején (1961 után) az egyes államok és pártok esetleges önálló politikai mozgásterét megszabta az államok területi elhelyezkedése és hangsúlya a Szovjetunió katonai-stratégiai terveiben. (Feltehetően a frontországok – Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország – mozgásteret a táboron belül külpolitika-ilag kisebb volt, mint a nyugati határokkal nem rendelkező Romániáé.) Az első összehasonlítások arra mutatnak: a két világrendszer közötti konfliktusok, illetve enyhülési időszakok meghatározták, befolyásolták (segítették vagy csökkentették) az egyes kelet-európai államok és pártok önállóssági törekvéseit. Pl. a kötöttség lazítása irányába hatott szomszédaira az osztrák semlegesség, később az új nyugat-német Kelet-politika kibontakozása (1970). Ugyanígy meghatározó volt egyes országok – pl. Magyarország, Bulgária – mozgásterére a jugoszláv-szovjet, illetve a kínai-szovjet kapcsolatok éleződése, enyhülése.)

Külön vizsgálatot kíván a külpolitikai és a belpolitikai önállóság kérdésköre. Egyes esetekben feltűnő: egyes országok (pl. Románia) a többi államnál nagyobb külpolitikai önállóságot vívnak ki, de belpolitikailag közelebb maradnak a szovjet modellhez. Más országok (Magyarország, illetve 1980 után Lengyelország) külpolitikai önállóságuk szinte teljes feladása mellett relatív belpolitikai önállóságra tesznek szert. Külön esetet képez az NDK helyzete. Nagyon erősen behatárolta a német politikai elit – és az államvezetés – mozgásterét az a tény, hogy az NDK-nak viselnie kellett a háborús felelősség örökségét, és emellett a legexponáltabb frontország volt a legerősebb nyugat-európai állam, az NSZK határán. Ráadásul a „németiség” elleni évszázados ellenérzés felerősödött, nem csak Oroszországban, de más szláv társadalmakban (lengyel, szlovák) is.

Kérdés: Mitől függött az egyes államok mozgásteret a szovjet rendszeren belül? Mennyire határozták meg e mozgásteret a megszállási zóna stratégiai szempontjai? És mennyire használták ki az egyes országok politikai elitjei a

kínálkozó mozgáster-bővülést? Mennyire voltak „önszántukból”, vagy csoportérdekekből eredően vonalhuek a moszkvai vezetéshez?

d) A területi integráció és a szovjet zóna. A közép-kelet-európai térségben a 14. századtól rendszerezettek voltak a politikai, illetve a gazdasági, valamint a stratégiai integrációs kísérletek. (Nem zárjuk ki annak bebizonyíthatóságát sem: a Habsburg Birodalom hosszú idejű fennmaradásának egyik alapja: a térség gazdasági és stratégiai szempontból egymásra utalt mikrorégiókból tevődött össze.) A korábbi történelmünkben kétirányú integrációs törekvés mutatható ki. Az egyik: a német területek integrációja a nyugati kultúra keleti peremvidékével, a másik: a Német Birodalom nélkül egy észak-déli tömb kialakítása. A szovjet megszállási zóna 45 éves történelme egy harmadik típusú – az előzőektől diametrálisan eltérő – integrációs irányzatot próbált kialakítani: a nyugati (keresztény) kultúra peremterületeit a Szovjetunió, illetve az orosz pravoszláv kultúrkör alá rendelni. Ilyen szempontból is vizsgálándóak a különböző integrációs szervezetek (Varsói Szerződés, KGST stb.) történelme, az integráció „új típusú” technikája. A Szovjetunió centralizált irányítási technikájának segítségével ugyanis ez az integráció elsősorban politikai és ideológiai szempontokat követett. (Vagyis ellenkező integrációs technikát használt, mint a világ más részein ugyanebben az időben végbement egyéb integrációk.) Nem beszélve arról, hogy a gazdasági és a katonai integrációt a Szovjetuniótól való közvetlen függés (nyersanyag, hadiipar stb.) biztosítására használta ki.

Kérdés: Mennyiben estek egybe a Szovjetunió által erőltetett integrációs törekvések a térségben élő társadalmak valós integrációs érdekeivel, illetve mennyiben juthatott a felszínre az integráción belül az egyes államok gazdasági érdeke?

Második témakör

Nemzeti hagyományok és „proletár internacionalizmus”

a) Szovjet zóna, „szocialista rendszer” és a nemzeti konfliktusok hagyománya. A szovjet integrációs egység Európa olyan területén jött létre, amelyen a 10. századtól már etnikailag vegyes társadalom lakott, és amely terület a 13. szá-

A magyar-szovjet baráti szerződés aláírása.
Moszkva, 1948. február 13.

zadtól keleti és nyugati irányú folyamatos etnikai migrációk otthona volt. Az itt kialakult területi-igazgatási (állami) képződmények nem hajtottak végre elnemzetlenítési programokat, mint ahogy azt a nagy európai államok megtették. Az egyes etnikai csoportok mind egyéni, mind pedig kulturális téren megőrizték etnikai autonómiájukat a 20. századig. A térség a 20. század első felében a két világháború kirobbanásának tűzfészke volt, amelyben döntő szerepet játszottak az etnikai ellentétek.

A Szovjetunió ezen etnikai ellenségeskedésekkel telt területet kívánta egy nemzetek fölötti, pontosabban egy nemzetek nélküli szocialista ideológia jegyében „testvéri népek szövetségévé” összefogni. A Szovjetunió által bevezetett „szocialista rendszer” úgy jelent meg a társadalom előtt, mint a nemzeti hagyományok tagadása.

A szovjet integrációs politikának egyik sajátossága volt az államigazgatás terén a nemzetállami határok erősítése. Nyugat-Európában a gazdasági-technikai és a kulturális integráció az államhatárok felbontását és a polgárok szabad mozgását hozta magával, és ezzel egy „csendes kozmopolitizmust”. Ugyanakkor a szocialista táboron belül a szovjet típusú állam-építkezés követése a nemzetállami rendszer erősítését, az elzárkózást hozta magával. Az „elzárkózó szovjet államtípus” importálása konzerválta a hagyományos nemzeti előítéleteket és sztereotípiákat.

Kérdés: Mennyiben járult hozzá a „szocialista internacionalizmus” ahhoz, hogy éppen e háborús tűzfészekben a nemzeti ellentéteket nem sikerült az itt élő népeknek feloldozniuk?

b) A védhatalmi nacionalizmusok erősödése. A középkelet-európai kis nemzetek történelme folytonos harc is a nemzeti önállóságért, a térségbe benyomuló nagyhatalmakkal (Német Birodalom, Török Birodalom, Oroszország) szemben. A Szovjetunió, noha felszabadítóként érkezett a térségbe, megszállóként viselkedett, és ezzel felerősítette a térség népeiben az évszázadok alatt kialakított védhatalmi nacionalizmust. Az a közgondolkodás domináns tényezőjévé vált. A hidegháború időszakában (1947–61) maga a szovjet propaganda is hasznosítani igyekezett az „idegen elnyomók” elleni nemzeti harcok hagyományát. „Idegen elnyomók” alatt mindenekelőtt a „német imperializmus”-ra és a Török Birodalomra, áttételesen az angol–amerikai imperia-

lizmus beavatkozási törekvéseire gondoltak. Bumeráng-effektus jött létre: a függetlenségi harc hagyománya 1948 után valójában szovjetellenes értelmezést kapott. A megszállás elleni nemzeti hagyományok a térség szinte minden egyes politikai konfliktusában szerepet kaptak (1956: Lengyelország, Magyarország, 1968: Csehszlovákia, 1980: Lengyelország).

Kérdés: A katonai megszállás és a közvetlen moszkvai irányítás rendszerének fenntartása a térségben mennyiben határozta meg azt, hogy a tábor felbontásában az évszázados nacionalizmusok „korszerű” ideológiaként jelenhettek meg?

c) Az új nacionalizmusok kora, 1961–1990. A szocialista tábor közvetlen moszkvai irányításának lazulásával és egyes országokban a relatív belpolitikai önállóság kialakulásával párhuzamosan újjáéledtek az 1945 előtti nemzeti identitás-tudat egyes elemei. Úgy is jelentek meg ezek, mint az 1945–61 közötti nyílt proletárdiktatúra kritikája. A nemzeti önállóság hangoztatása azonban nem a politikai ideológia terén, hanem a történelemben visszavetítve, historizált formában jelent meg. Nem fogalmazódhatott meg a napi politika színterén, hanem „beleköltözött” a nemzeti mítoszokba. Ezek azok az évtizedek, amikor Lengyelországtól Bulgáriáig végbemegy a nemzeti történelem újraértékelése, és újrafogalmazódnak – nem utolsósorban az őstörténet, illetve a korai középkor évszázadaiba visszavetítetten – az atavisztikus nacionalista szlogenek. (Szarmata-kérdés Lengyelországban, a Morva Birodalom mítosza Szlovákiában, hun–magyar rokonság és középkori magyar nagyhatalom Magyarországon, dákoromán elmélet Romániában, thrákelmélet Bulgáriában.)

Másik, visszatérő tematikája e megújult nemzeti kultusznak a megoldatlan kisebbségi kérdéshez és az 1919–1920., illetve 1946. évi határok keltette konfliktusokhoz nyúlt vissza.

A szovjet rendszer képtelen volt a térség e nagy konfliktusát feloldani. Azt, hogy a térségben a nemzetek szállásterülete és a területi-igazgatási (állami) határok soha nem estek egybe. Ugyanakkor számon kért egy internacionalista ideológiát, a valós problémákat a szőnyeg alá söpörte, és így egy historizáló nemzeti-politikai gondolkodást alakított ki.

Március 15-i dekoráció. Sopron, 1948

Szolidaritás Chilével. Forradalmi Ifjúsági Napok, Salgótarján

Kérdés: Mennyiben eredményezték az új nacionalizmusok, hogy az 1980-as években a térségben kialakult rendszerellenes ellenzéki mozgalmak egyik célegyüttese az 1945 előtti nemzeti hagyományrendszer újjáélesztése, részben az 1946. évi határok felülvizsgálata volt?

Harmadik témakör

A szovjet zóna, stratégiai erőviszonyok és a világgazdaság központjainak áthelyeződése

a) A fegyverkezési verseny és politikai ideológia. A Szovjetunió és a nyugati hatalmak viszonyában két periódus különíthető el élesen. A hidegháború korszaka: 1947–1961 és a két világrendszer egymás mellett élésének korszaka: 1961–1990. Az első korszakban a szovjet zóna államainak gazdasága, kultúrája kiszakad a globalizálódó világpiacból. – Könyvtárnyi történeti irodalom tárgyalja mindenekelőtt a hidegháború korát (a periodizációs határok kérdésében sincs megközelítő egyetértés sem). Döntőnek az 1961. év látszik a szocialista országok történelmében: az SZKP XXII. kongresszusának manifesztációja a békés egymás mellett élésről, illetve a két világrendszerről, és ezzel egy időben a kínai hidegháborús befolyás visszaszorítása.

A Szovjetunió átmeneti fölényhez jut az űrkutatásban és a rakétatechnikában, a nyugati nagyhatalmak (még a Vatikán is) kidolgozzák stratégiájukat, berendezkednek a hosszú távú egymás mellett élésre. A Szovjetunióban és a szocialista országok többségében megkezdődik a nyílt diktatúrás módszer kritikája.

Egy időben megerősödnek a Szovjetunió pozíciói az antikolonialista harcokat folytató földrészekben, mindenekelőtt Afrikában. Úgy látszik, hogy a szovjet típusú szocializmus világrendszerré bővül.

E második periódus lehetőséget kínál az egyes államok számára, hogy bizonyos területeken önálló politikát folytassanak. A kezdeti összehasonlítások máris jelzik a különbségeket: mindegyik állam másképpen interpretálja a Szovjetunió világpolitikai pozícióiban bekövetkezett változásokat. Az NDK és Csehszlovákia aktív Európán kívüli politikát folytat. Lengyelország és Magyarország a belső reformokra fordítja figyelmét és felhasználja a kapitalista országokkal való gazdasági-kulturális kapcsolatrendszer kiépítésére.

Kérdés: Mennyire mutathatók ki az egyes országok történetén a világméretű hidegháború nyomai és melyek ezek? (Összpontosítás a nehéz- és hadiiparra; a centralizált államigazgatási módszerek eluralkodása; – a külföldtől való elzárkózás; a belpolitikai „éberség” stb.)

b) Gazdasági-technikai verseny és ideológia. Az 1949–1973 közötti világgazdasági fellendülés hatásai Európának ezen térségében is érezhetőek voltak. A Szovjetunió – és a szocialista országok – visszafogják a fogyasztást, a totális állami tulajdon segítségével a katonai és nehézipari potenciálok kifejlesztését erőltetik. Ennek eredményeként alakul ki 1957–61 között a katonai erőegyensúly, majd az átmeneti űrkutatás-főlény. Az 1961–73 közötti periódusban úgy látszik, hogy a szocialista országok állják a technikai-gazdasági versenyt: a termékek alacsonyabb színvonalán ugyan, de a legfontosabb közszükségleti cikkeket biz-

tosítják. A „vaskorszak” utolsó szakaszában a centralizált állami adminisztrációval építkező szovjet rendszer bizonyos területeken még versenyképesnek mutatkozik a liberális piacgazdasággal szemben.

1973 után az olajválságok (1973, 1979) azután szétrázzák az erőegyensúlyt, az informatikai forradalommal pedig a nyugati piacgazdaság behozhatatlan előnyökhöz jut a termelés-szervezés, a piacteremtés, az űrkutatás és a haditechnika terén.

Kérdés: Az egyes országok mennyire törtek ki a szovjet zóna technikai-gazdasági és tudományos blokádjából? Mennyire sikerült a rendszer fennállásának utolsó évtizedében a világban végbemenő technikai-tudományos forradalommal lépést tartani, és felkészülni egy gazdasági-technikai modernizációra? (Számítógéprendszer, mezőgazdaság, új gépesítés, termelésirányítás átszervezése stb.)

c) A világpiaci központok áthelyeződése. A nemzetközi történeti irodalom a szovjet rendszer szétesésének egyik okát a világpiaci központok áthelyeződésében jelöli meg.

Az olajválságokkal elindított recessziót a kelet-európai szocialista országok (ugyanúgy, mint a világ más tájain kialakult államszocialista rendszerek) kölcsönök felvételével igyekeznek ellensúlyozni. A cél a politikai rendszer stabilitásának megőrzése, a „válságmentes” szocialista rendszer ideájának fenntartása. Az első olajválság (1973) begyűrűzését még ellensúlyozni látszottak a Szovjetunió nagy nyersanyagkészletei. A második olajválság (1979) után azonban a rendszer fenntartása csakis egy átépítéssel (peresztrojka) látszott lehetségesnek. A piacgazdaság normáit azonban a merev politikai struktúra nem tudta befogadni. (Legalábbis erről szólnak a Szovjetunió és az egyes országok gazdaságtörténelmét feltáró első tanulmányok.) Kevesebbet tudunk arról, hogy az informatikai és a mikroelektronikai forradalom milyen döntő változásokat hozott magával a nyugati társadalmakon belül az életérzésben, a mentalitásban. Mind többet beszélünk arról, hogy az informatika és az ismeretközvetítés eszköztárának forradalma egy új individualizmust fejlesztett ki, amely a legaktívabb generációk gondolkodásában szembe került a kollektivistá eszmerendszerekkel. Ezeknek a behatolása a szocialista országokba erősen alámosta a politikai ideológia még épségben maradt pilléreit.

Magyar csapatok a Vltava-hadgyakorlaton, 1966

Negyedik témakör

A proletárdiktatúra államrendszere

a) A polgári demokrácia öröksége. A szovjet megszállás első éveiben (1945–48) kialakult demokráciák ismeretes módon a helyi hagyományos demokratikus erőkre alapozódtak. Az antifasiszta politikai erőkre támaszkodva – de mindenekelőtt a moszkovita kommunista irányzatokat támogatva – már 1945-től megindult a polgári demokratikus erők háttérbe szorítása. Hiányzik az összehasonlítás: mekkora volt az erejük a helyi hagyományos demokratikus pártoknak (polgári, paraszti, illetve szociáldemokrata), s ez mennyire fékezte – vagy befolyásolta-e egyáltalán – a szovjet „szalámitaktikát”. (Képeznek-e egy ún. baloldali – koalíciós – szövetséget az „antifasiszta”, illetve „demokratikus” pártok között, amelyben a még kisebbségi kommunista párt a megszálló szovjetek támogatásával felőrlő koalíciós partnereit.) Amely szalámitaktikának eredményeként 1949-ig lépésről lépésre („szeletről szeletre”) számolják fel (vagy szelgetelik le) a polgári demokratikus politikai erőket. Fokozatosan vezetik be a szovjet típusú szocializmus rendszerének egyes elemeit (az állami tulajdon súlyának növelése; az ideológiai-kulturális ellenőrzés intézményei; a parlament szerepének fokozatos csökkentése stb.).

Kérdés: Kimutatható-e „közös recept”, közös „ütemterv” a polgári demokráciák felszámolásának folyamatában? Melyik országban, milyen erős szerepet játszottak a moszkovita kommunisták, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság? (Amelyik egyes országokban közismerten direkt módon avatkozott bele a pártpolitikai vetélkedésekbe.)

b) A diktatúra alapelvei. 1948–49-ben a proletárdiktatúra uralmi rendszere bevezetésre került. A térség minden államában (a különböző elnevezések mögött: „népköztársaság”, illetve később „szocialista köztársaság”, vagy Németország esetében „demokratikus köztársaság”) ekkortól joggal „proletárdiktatúra”-ról beszélünk. Az uralmi rendszer bizonyos jegyeit már korábban – maguk a diktatúra ideológusai – megfogalmazták. Bizonyos jegyeit az ún. „reformországok” politikusai 1953 után, éppen a „sztálinizmus” kritikájaként. (1. A végrehajtóhatalom-túlsúlyos állam kialakítása. Többek között a törvényhozás – és ezzel a parlamentáris demokrácia intézményeinek – alárendelése a végrehajtó hatalomnak, illetve az egypártnak. 2. A parlamentáris demokrácia leépítése, az egy-pártrendszer kialakítása. 3. Az állami tulajdon monopóliuma, illetve a tervutasításos-etatiszta gazdaságpolitika. 4. Elzárkózás a megszállási zónán kívüli termelési és politikai rendszerektől, az antikapitalista és nemzetállami elvek alapján. 5. A szólás-szabadság korlátozása, a szellemi élet – mindenekelőtt a tömegkommunikáció és az oktatás – intézményeinek politikai ellenőrzése, a polgár szabad mozgásának állami ellenőrzés alá helyezése.)

Kérdés: Mennyire alapozódott ez a politikai uralmi rendszer a térségben két évszázad óta vissza-visszatérő etatiszta politikai hagyományokra?

c) A proletárdiktatúra uralmi rendszerének leépítése. A huzavona. A szovjet zóna államszervezeti fejlődésében hozzávetőlegesen négy szakaszt különböztethetünk meg: 1. 1945–49: A polgári demokráciák és felszámolásuk kora; 2. 1949–1961: A proletárdiktatúra kiépítésének kora; 3.

1961–1984: A szocializmus világrendszere kiépítésének kísérlete; 4. 1985–1991: Az „átépítés” („peresztrojka”) kísérlete és a bomlás.

A rendszer belső (immanens) fejlődése szempontjából nézve a 45 év történelmét azonban újabb kronológiai határvonalak kínálóznak. 1953-ban, Sztálin halála után ugyanis belső hatalmi harc indul a Szovjetunióban, és így a szocialista tábor minden államában. A hatalmi harc mögött – feltéhetően – koncepcionális konfrontáció rejlik. Az egyik oldalon – durván fogalmazva – a proletárdiktatúra alapintézményeinek hívei, a másik oldalon a „humánus szocializmus” hívei állnak. A szovjet zóna történelme 1953–1990 között folyamatos huzavonaként írható le. Ennek szakaszai: 1953–56: a reformerők győzelme; 1957–61: a proletárdiktatúrás irányzat és Kína híveinek fölénybe kerülése; 1961–68: a reformerők újabb győzelme; 1968–84: a „megmerevedett dualizmus”; 1985–91: a reformerők felülkerekedése.

Kérdés: Az egyes országokban milyen szerepet töltött be a „huzavona”, és mennyire követte a „helyi huzavona” mozgása a nemzetközi erőviszonyok változásait? (A huzavona szakaszai 1961 után országokként eltéréseket mutatnak: Lengyelországban 1980, Magyarországon 1974, Romániában 1965 tűnik lényeges határnak stb.) További kérdés: vajon valóban reformálható volt-e a rendszer? Reális alternatívát képezett-e a „szovjet megszállás”-on belül a „humánus szocializmus” koncepciója? Összeegyeztethető volt-e a kettő? Az összeomlás mennyire e belső huzavonának, reformra képtelenségnek az eredménye, és mennyire a világpolitikai-gazdasági erőviszonyok következménye?

d) A politikai képviselet rendszere. A kutatás különös figyelmet szentel máris minden országban az „egypárt”-nak, amely intézmény a proletárdiktatúra intézményrendszerében kiemelt szerepet játszott. (Más és más erővel az egyes országokban: a „reformországok” – Lengyelország, Magyarország – egyik sajátossága éppen az, hogy a párt e kizárólagos „vezető szerepét”-t igyekszik „megosztani” a pártonkívüli, de a rendszert elfogadó más erőkkel.) Aránylag sokat tudunk – igaz, nem az összehasonlítás szintjén – a pártok szervezeti fejlődéséről, és mellettük a polgár egyéb képviseleti szervezeteiről: szakszervezetről, népfontról stb. Keveset tudunk azonban arról, hogy e pártok az 1961 utáni periódusban hogyan válnak (legalábbis a reformországokban: Lengyelországban és Magyarországon, részben Csehszlová-

„Szavazz a Népfontra, a békére szavazol!”
Rónai Sándor választási beszédet tart. Miskolc, 1949

kiában, Bulgáriában) pluralista intézménnyé, ún. „gyűjtőpárt”-tá. Mennyire találhatók meg azokban már az 1980-as években minden bizonnyal a későbbi többpártrendszer (szociáldemokrata, polgári radikális, keresztény-konzervatív, parasztpárti stb.) csirái? Mennyire tekinthető többpártrendszernek az NDK-ban és Lengyelországban kis maradványpártokkal funkcionáló proletárdiktatúra?

Külön tárgyalást kíván a nomenklatura fejlődése, amely 1961 után nem feltétlenül volt azonos a pártelittel. (Milyen szerepet töltek be a „párton kívüli bolsevikok”? Hogyan fejlődnek ki a „kommunista”, „reformkommunista”, „vonalhű szocialista”, „reformszocialista”, „pragmatikus” irányzatok e pártokon belül?)

Kérdés: Milyen „fejlődés” megy végbe az egypárton és általában az érdekképviselési rendszeren belül az egyes államokban? Mennyire függ össze ez a fejlődés a politikai tábor egészében és az egyes országokban végbemenő huzavonával?

e) Településszerkezet és államigazgatás. A Szovjetunióban kialakult államszervezési technika a diktatúra politikai megfontolásából indult ki. E politikai és biztonsági – bel- és külbiztonsági – megfontolások miatt kiemelt politikai jelentőséget tulajdonított az államigazgatás szervezeteinek, és ezek területi hálózatának, központjainak. A térség település- és területigazgatási szervezetét ez alapvetően határozta meg a 45 esztendő alatt. A térség évszázados hagyománya (Németország kivételével) a monocentrikus, azaz főváros-központú településszerkezet. A szovjet típusú szocializmus részben felerősítette ezt a főváros-központúságot, részben elsorvasztotta a már meglévő regionális makrogazdasági és mikrokulturális központokat.

Kérdés: A település- és igazgatáspolitikai mennyire járult ahhoz hozzá, hogy a demokratikus önkormányzatok meglévő csekély hagyománya is felszámolódjék? Mennyiben képez e hagyomány „akadályokat” az 1980-as évektől fel erősödő regionális gazdasági és kulturális szerveződések útjában?

Ötödik témakör

Közösségi tulajdon és tervutasításos gazdaság

a) Állami tulajdon, szövetkezeti tulajdon, személyi tulajdon. A szocialista rendszer minden államában a tulajdonviszonyok alárendelődtek a politikai-ideológiai akaratnak. Az

Felirat egy államosított üzem falán, 1948

egyes pártok politikai állásfoglalásának része volt: milyen álláspontra helyezkednek a tulajdon-hierarchia meghatározásában. („Állami tulajdon”, „szövetkezeti tulajdon” – mindkettő mint közösségi tulajdon, illetve „magán” és „személyi tulajdon”). Magyarországon például a reformerők győzelmének egyik következménye volt annak kijelentése: a szövetkezeti tulajdon ugyanolyan „szocialista tartalmú” tulajdon, mint az állami tulajdon (1971). A proletárdiktatúra alapelvei közé tartozott az állami tulajdon elsőbbségének, illetve magasabb rendű voltának hangoztatása. Alátámasztást nyert ez azáltal is, hogy Nyugat-Európában a II. világháború után végbement az egyes gazdasági szektorok államosítása. (Nem beszélve arról, hogy a világ gazdaság perifériáján az 1960-as évektől önállósuló nemzetek szintén az állam erejével kívánták több évszázados hátrányukat gazdasági téren behozni.)

Kérdés: Hogyan alakult az egyes szocialista országokban a tulajdon-hierarchia? Mennyire függött ez össze a helyi elitnek a politikai-uralkodó rendszerről vallott felfogásával?

b) Az egyes termelési ágazatok preferenciái. Ismeretes a történeti irodalomból, hogy a Szovjetunió 1922 utáni fejlődésében milyen szerepet töltött be a gazdasági elzártság, az önálló nehézipari bázis kiépítése, az ellátási (könnyűipari és mezőgazdasági) szektorok elhanyagolása. Az is ismert nagy vonalakban: a Szovjetunió ezt a saját adottságaihoz kialakított modellt „szocialista modell”-ként exportálta a megszállt államokba is.

Kérdés: Mennyiben voltak képesek az egyes államok vezetői a relatív önállósulás időszakában (1961 után) ezen „szovjet preferenciákat” felváltani vagy kiegészíteni saját államterületükön a helyi sajátosságokkal adekvát gazdasági-stratégiai érdekekkel? (Pl. Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban a mezőgazdaság, a konzervipar stb.)

c) A gazdaságpolitikai irányítás technikája. A szakirodalom pontosan leírta már az „utasításos tervgazdaság” mechanizmusát.

Kérdés: Mennyire állt ellentétben az egyes országok gazdaságföldrajzi, éghajlati és termelési tradícióinak lehetőségeivel a politikának alárendelt termelési rendszer, a Szovjetunió érdekének alárendelt termékprofilizálás? Hogyan hatott a világpiacból való kiszakítás az egyes országok termékstruktúrájának alakulására?

d) A gazdasági változások társadalmi kihatásai. Az állami tulajdon kizárólagossá tétele hozzájárult a kisipar, a kis-

Aratnak a mezőhegyesi állami gazdaságban, 1961

A polgár és állama

kereskedelem részleges felszámolásához, általában az ellátással foglalkozó ágazatok visszaszorításához. (Ezen keveset változtatott a szövetkezeti tulajdon „egyenrangúságá”-nak elfogadása.) A „mezőgazdaság szocialista átszervezése” felszámolta a közép- és kisparaszti tulajdont. Ezen szektorok visszafejlődése magával vonta a városi és a falusi polgárság megsemmisítését. Ezekben a szektorokban a munkásság és a parasztság, valamint a kereskedő társadalom legszínvonalasabb, legképzettebb erői dolgoztak, felszámolásuk általában a munkás, paraszti társadalom munkakultúrájának hanyatlásával járt együtt. (Párhuzamba állítandó a nyugati gazdaságban végbemenő hasonló folyamattal: a tömegtermelés, az automatizálás eredményeként ott is felszámolódnak a kistermelők bizonyos köre, de azok szervesen illeszkednek az ágazat más üzemszervezeteibe. A folyamat ott gazdaságon belül, itt – a szocialista országokban – gazdaságon kívüli, politikai kényszerrel megy végbe.) Párosult mindez a szintén politikai célokkal indított kampányokkal: a „kispolgár” ellen, falun a „kulák” ellen, az ipari üzemekben az ún. „munkásarisztokrácia” – politikailag a szociáldemokrácia – ellen indított kampányokkal.

Kérdés: Milyen társadalmi változásokat hozott a városi és a falusi társadalomban az iparosítási kampányok következtében az elvándorlás? Milyen megrázkódtatásokat hozott magával a településstruktúrában és a társadalmi osztályok szokásrendszerében a váltás az alapján agrártársadalmakból ipari társadalmakká?

e) Szocialista tulajdon, kontra vállalkozói mentalitás. A proletárdiktatúra tulajdon-hierarchiájának egyik következményeként torz és ellentmondásos mentalitás alakult ki a társadalomban a polgári (magán-) tulajdonról és a vállalkozásokról. Részben felszabadult a térségben korábban erős szociális feszültségekben gyökerező polgár- és magántulajdon-ellenes közhangulat, az egyenlősítő spontán társadalmi reflex. Amely minden vállalkozás, nyereség mögött kizsákmányoló, elembertelenítő akciót keresett. Részben viszont kialakult – bumeráng effektusként – a vadkapitalista gazdálkodási szellem titkolt felértékelése. (Mindez akkor, amikor Nyugaton már a szociális piacgazdaságról beszéltek a konzervatív pártok is.)

1961 után néhány szocialista országban gazdasági reform kezdődött. Csehszlovákia (1965), ezt követően Magyarország, Lengyelország igyekezett piacmechanizmust beépíteni a gazdaságirányításba és (kicsiny) teret engedett a magángazdasági vállalkozásnak. Ezek – a reformprogramokhoz tartozó akciók – eredményezték, hogy a reformországokban kezdetét vette egy új típusú vállalkozói réteg és új típusú vállalkozói szellem kialakulása. (Gyakran az állami szektoron belüli üzemszervezetekben pl. gazdasági munkaközösségekben stb.) Ma még ezek történelméről csak nyomokat ismerünk. Feltehetően ezen társadalmi elemek és ez a vállalkozói mentalitás a reformpolitika, majd a szovjet rendszert leépítő politikai elitnek volt a bázisa. (Lemérhető ennek hatása az 1990 utáni integrációs folyamatokon is: a reformországok sokkal könnyebben alakítják a mikroökonómia szféráját kompatibilissé a világpiaccal, mint a többi volt szocialista állam társadalmi.)

Kérdés: Mennyire semmisítette meg a szovjet szocialista rendszer a térségben amúgy is gyenge polgári-vállalkozói mentalitást, és fejlesztette tovább a hagyományosan erős paternalista szemléletet?

a) A teljes szociális gondoskodás. A totális állami (közösségi) tulajdonra felépülő szocialista rendszer felvállalta a „dolgozó” anyagi, egészségügyi biztonságának gondjait. A rendszert bíráló nyugati és hazai ellenzéki irodalom leírta ennek jegyeit. (A teljes foglalkoztatottság az állami tulajdonú üzemekben; a munkáltató által magára vállalt nyugdíj és beteg-biztosítás; az ingyenes egészségügyi szolgáltatás és munkahelytől és társadalmi állástól függetlenül; a lakás biztosítása.) Az irodalom azt is feltárta már, hogy ezzel a „totális” biztonsággal szemben az állam igényt tartott a polgár mozgásának (köztük külföldre utazásának) korlátozására. Kevesebbet tudunk azonban arról, hogy a térség társadalmának egészségi-biológiai állapota milyen volt 1945 előtt a fejlettebb nyugati társadalmakhoz viszonyítva. És arról is keveset tudunk: vajon milyen eredményei voltak a költségvetésből biztosított ingyenes egészségügyi szolgáltatásoknak a térség tömegbetegségei (tbc, fogromlás, higiénikus betegségek stb.) felszámolásában.

Kérdés: Igaz-e az az állítás, miszerint az egészségügyi tömegellátás terén az államszocialista rendszer „egészségügyi forradalma”-t hajtott végre a zóna egyes országaiban? Lehetőség volt-e ezen kétségtelen eredményeket költségvetésen kívüli vagy más biztosítási-egészségügyi rendszerrel elérni? Milyen helyet foglal el az államszocialista rendszer foglalkoztatási politikája a 20. század más hasonló törekvései között?

b) Politikai célok és nemek, korosztályok. A szovjet típusú politikai rendszer társadalmi célkitűzéseit egységes ideológiai keretbe foglalta, és ezen ideológia alapján kiterjeszkedett az élet privát szféráira is. Ideológiai alapon állt a „női emancipáció” mellé, munkába állította a nőket, és ezzel kiszabadította őket a patriarkális viszonyok közül. De egyúttal nagyon is „praktikus” célok szerint állapította meg, gazdasági eszközökkel, a nők helyét a társadalomban. Ismeretes módon, az állami fizetési nomenklátúra segítségével megállapított, ún. „másod-kereső” foglalkozásokat (iskola, igazgatás, általában tisztviselői, közlekedési, ellátási szféra stb.) fokozatosan „női szakmáknak” tekintették.

Az új nőideál. Traktoroslány, 1955

A teljes állami biztosítás hozta létre a bölcsőde- és óvodahálózatot, egyes esetekben a gyermekgondozási segély intézményét.

A női, valamint a gyermek és ifjúsági társadalmat államilag támogatott tömegmozgalmak keretében szervezték. E szervezetekkel egyben alá is rendelték őket a politikai céloknak.

Második kérdés: Mit hozott a nemek felszabadításában és a korosztályok érdekében az államszocialista rendszer a térségben? A politikai rendszer ideológiai és politikai céljainak érvényre juttatása mellett milyen tényleges előrelépés történt az 1948 előtti állapotokhoz képest?

c) A kultúra állami intézményrendszere. Az iskolarendszer államosítása (azaz az iskolaalapítás állami monopóliuma), az egyleti és civil szerveződések elsorvasztása ismeretes módon egységes állami iskolarendszer kiépítésével járt együtt. Ugyanez következett be a tudomány (akadémiák), a művészetek (állami művészeti társaságok) és a közművelődés (állami művelődési otthonok), könyv- és újságkiadás, rádió, televízió centralizált szervezetében. Ingyenes és olcsó oktatás, közművelődés, de politikailag meghatározott információk (kötelező orosz nyelv, a szocialista realizmus és a marxizmus-leninizmus katekizált formájának érvényre juttatása, a kutatás és a közlés korlátozása stb.). Ezzel jellemzi a szakirodalom a szocialista országok szellemi életét.

Keveset tudunk arról: milyen valós előrelépést jelentettek az alfabetizálási kampányok (pl. Bulgáriában, Romániában, Lengyelországban, Magyarországon) a szegényebb rétegek körében. És arról is keveset tudunk: a reformmozgalmak hogyan kezdődtek éppen az értelmiségtől iniciálva a kulturális intézmények keretén belül? Milyen ellentétek keletkeztek az ún. „reformpártok” és a tradicionalista pártok között, éppen az ideológia és a kultúra területén? (Ismertek az NDK és Csehszlovákia vonalhű kultúrpolitikájának látványos ütközései a magyar és a lengyel pártvezetéssel.)

Kérdés: Az államosított kulturális intézményrendszer milyen téren hozott az 1945 előtti állapothoz képest valós emelkedést a tömegkulturális szintben, és milyen területeken engedte az elitkultúra részleges kibontakozását? Milyen nemzetközi politikai célokat követett 1961 után az elitkultúra propagandája?

d) A sport, testedzés és ideológiai célok. A volt szocialista országok egyik legtöbbet bíralt sajátossága: a sport – és

ezen belül az egyleti élet – teljes államosítása. A rendszert a sporttörténeti irodalom még csak részben írta le: az állam felvállalta az iskolai testnevelés, a tömegsport és a versenysport finanszírozását. Ugyanakkor politikai presztízs-kérdésként kezelte már 1949-től a nemzetközi szereplést, és politikai-ideológiai céloknak megfelelően szervezte át a nagy versenysportágakat és sportegyesületeket. (Előnyben részesítve természetesen a közvetlen államhatalmi célokat – hadsereg, belügyminisztérium – szolgáló ágazatok sportegyesületeit, majd a politikai intézmények – szakszervezetek – egyesületeit.)

Kérdés: A térség 1945 előtt már bővülő, de még rendkívüli elmaradott, és csak szűk polgári rétegre korlátozódott tömeges testkultúrájában milyen előrelépést hozott a szovjet szocialista rendszer? A térségben alulfejlett polgári és egyleti élet meghozta volna-e a kiemelt költségvetési támogatás nélkül a társadalom egészségügyi állapotában bekövetkezett valós fejlődést?

Hetedik témakör

Modernizáció államszocialista eszközökkel?

a) Szocialista rendszer és a termelészervezés korszerűsítése. Ismert a szakirodalomból: mind az ipar, mind a mezőgazdaság, mind pedig a kereskedelmi szféra üzemszervezteinek átalakítása a fentebb említett ideológiai szempontokat követte (tulajdon-hierarchia, tervutasításos gazdaságpolitika, centralizált igazgatási rendszer, szovjet nagyhatalmi érdekek preferálása stb.). Azt is leírta a szakirodalom, hogy ez milyen ellentmondásokat hozott a termelés hatékonyságában. Keveset tudunk azonban arról, hogy mely gazdasági ágazatban volt a szovjet típusú üzemszervezés „korszerű”. Mennyire estek egybe az ágazati preferenciák (pl. vegyipari, könnyűipari program stb.) a nyugati hasonló üzemszervezési folyamatokkal, (pl. a mezőgazdaságban a törpe- és kisbirtok mint üzem-szervezési egység felszámolása). Mennyire származtak ezen üzemszervezési formák a nagy kiterjedésű nemzetállami piacok (Szovjetunió, illetve paradox módon az Egyesült Államok) gyakorlatának másolásából?

Kérdés: Az üzemszervezési változtatások csak a politikai ideológia és a gazdaságon kívüli kényszer módszerének

A MÁV szimfónikus zenekar vidéki turnéra indul, 1947

Az angliai 6:3 után hazaérkező futballisták fogadása. Budapest, 1953

alkalmazásai voltak? Vagy pedig a régió – illetve az egyes országok – más utat is követhetnek a termelésszervezés modernizálásában?

b) A civil élet infrastruktúrája. A szocialista országokban végbemenő iparosítás kihatását az élet mindennapi körülményeinek fejlődésére még nem ismeri történeti irodalmunk. A kezdeti kutatások Magyarországon azt mutatják: a harmadik ipari forradalom (elektromosság, robbanómotor stb.) vívmányainak tömeges elterjedése részben a szocialista iparosítás eredménye. A falvak elektrizálása és a csatornázás, valamint a vezetékes víz, a gázhálózat kiépítése a feltétele volt az 1960-as évektől kibontakozó gépesítési robbanásnak a háztartáskultúrában. Az 1980-as években megkezdődött a modernizáció felgyorsítása és a nyugati területek előnyének behozási korszaka. Ugyancsak ekkor kap újabb lendületet a meliorizáció és általában a természetalakítási programok (mint ismeretes, számos gigantomániás szovjet sajátossággal terhelten). Később és féloldalasan bontakozik ki a robbanómotor kultúrája: először a termelésben és a tömegszállításban jelenik meg komoly tényezőként (vontatóerőként, a teher- és tömegszállításban, majd az 1970-es évektől a személyforgalom területén). A gépkocsi-program kudarca már a rendszer reformálhatatlan voltát látszik bizonyítani.

Kérdés: Vajon a civil élet infrastruktúrájának ilyen méretű kifejlesztése lehetséges lett volna-e az állami (azaz a költségvetési) beruházások nélkül? Mennyiben hasonlíthatóak össze a szovjet típusú állami irányítású modernizációs akciók azokkal a nyugat-európai államosításokkal, amelyek 1945 után ugyanezekben szektorokban végbementek?

c) Az informatika és a politikai rendszer bomlása. A nemzetközi irodalomban már megfogalmazódott: a szovjet típusú szocialista rendszerek összeomlásának egyik okozója: nem tudtak lépést tartani az ún. „ötödik ipari forradalom”-mal, vagyis az új informatikai rendszerek kibontakozásával. Ezek a rendszerek olyan új termelésszervezési és termelésirányítási technikákat alakítottak ki, amelyekkel a szocialista országok termelése, fegyverezése nem volt többé versenyképes. Keveset tudunk arról: vajon a szovjet zóna államai miért nem tettek nagyobb erőfeszítéseket az új információs rendszerek gyors fejlesztésére. Igaz az, hogy a telefon, a számítógép, a televíziós kultúra kifejlesztésére a térség elitje technikailag volt képtelen? Vagy igaz az, hogy a

Cocom-listáknak ilyen nagy hatása lett volna? És egyébként is: szinte semmit nem tudunk arról, hogy az új információs kultúrának milyen gondolkodás-átalakító hatása volt: az érintkezéskultúrában forradalmat idézett elő, és ugyanígy tágította Glóbusz méretűvé a társadalomszemléletet. (Új individualizmus.)

Kérdés: Vajon mennyire kereshető a szocialista rendszer összeomlása magában a rendszer rugalmatlanságában? Abban ugyanis, hogy képtelen volt adaptálni az új technikai és munkaszervezési kultúrát? Abban, hogy a szocialistának nevezett közösség-szervezési elvekkel nem volt összhangba hozható az információs korszak igénye? Amelyik újrafogalmazta egyén és közösség viszonyát?

d) Az Európán kívüli államszocialista rendszerek. A nemzetközi gazdaságtörténeti irodalom már kezdi összehasonlítni az európai szocialista országok, valamint az afrikai és dél-amerikai államszocialista rendszerek (1961–1991) közötti hasonlóságokat. Az azonosságok: a tőkeszegénység (vagy a tőke kivonás) eredményeként az elmaradott térséget modernizálni a költségvetésből és az állami adminisztráció erejével kívánják (Entwicklungsdiktatur). Azonosságnak tűnik az is: ezekben a térségekben hiányzik az erős helyi polgárság és a polgári demokrácia hagyománya. Arról is szól a szakirodalom: e „peremvidékek” a világgazdasági fellendülés időszakában rendkívül gyors eredményeket érnek el, mindenekelőtt az alsóbb társadalmi rétegek felemelése és bizonyos minimális modernizációs szint elérése tekintetében.

Kérdés: A volt szocialista országok történelméből vajon levonható-e a következtetés: az államszocialista rendszerek átmenetileg alkalmasak az elmaradt térségek nagy termelési rendszereiben a modernizálás megalapozására? Képtelenek azonban az informatikai forradalom magával hozta új rendszerek igényeinek megfelelni? Mennyiben van része minennek a szocialista rendszerek összeomlásában és a világpiacon központok – és feltehetően ezzel majd a világ kulturális központjainak – áthelyeződésében?

GLATZ FERENC

* Ennek világtörténeti áttekintését adta Berend T. Iván: Az állam szerepe a modernizációban c. az MTA-n tartott előadásában, melynek első részét a História 1995/7. számában közzétűnt. (A szerk.)

Távvezeték a Hortobágyon, 1955

E SZÁMUNK SZERZŐI

CSUKOVITS ENIKŐ tud. mts. (MTA TTI); **ENGEL PÁL** akadémikus, igazgatóhelyettes (MTA TTI); **GECSÉNYI LAJOS** kandidátus, levéltárigazgató (Győr); **GLATZ FERENC** akadémikus, az MTA elnöke (MTA); **HAJDU TIBOR** a tört. tud. doktora, tud. tanácsadó (MTA TTI); **LITVÁN GYÖRGY** a tört. tud. doktora, igazgató (1956-os Kutatóintézet); **PANKOVITS JÓZSEF** történész (Bp.); **SIPOS PÉTER** a tört. tud. doktora, tud. tanácsadó (MTA TTI); **SZAKÁLY FERENC** akadémikus, osztályvezető (MTA TTI); **VIDA ISTVÁN** kandidátus, csoportvezető (MTA TTI)

Rövidítések:

főmts.: főmunkatárs; MTA: Magyar Tudományos Akadémia; MTA TTI: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete; tört. tud.: történelemtudomány; tud.: tudományos